

АЛТАЙН ХЭЛШИНЖЛЭЛИЙН НЭРТ ЭРДЭМТЭН ГУСТАВ ЖОН РАМСТЕДТ (1873-1950)

Л.Чулуунбаатар⁸⁵ (ӨМИС-ийн зочин профессор)

Товч агуулга: Финляндын нэрт эрдэмтэн Густав Жон Рамстедт 1950 оны 11 сарын 25 нд таалал төгссөн боловч түүний монгол судлал болон алтайн хэлшинжлэлийн судлалд оруулсан аугаа их өв сан нь хожмын судлаачдад одоо ч гэсэн үр шимээ өгсөөр байна. Монголчуудын дунд амьдарч нилээд хэдэн жилийг өнгөрөөн, монгол хэлний талаар жинтэй бүтээл гаргаж, монгол судлаачдын ноён оргилуудын нэг болсон гадаадын монголч эрдэмтэн бол бас л гарцаагүй тэр юм. Мөн тэрээр монголчуудын тусгаар тогтнолын үйл хэрэгт өөрийн хувь нэмрийг оруулж, зуучийн үүрэг гүйцэтгэн Хаант Орос улсаас буу зэвсгийн тусламж олоход Монголын төлөөлөгчдөд тусалсан хүн бол бас л тэр байсан юм.

Түлхүүр үг: Алтайн хэлшинжлэл, Густав Жон Рамстедт, Зүүнш зорчсон долоон аян, харьцуулсан авиан зүй, элчин сайд

Монгол оронд ирж, монголчуудын дунд амьдран, хэлийг нь сурч, зовлон жаргалаа хуваалцан, амьдралыг нь ойлгон сайхан дурсамжийн ном бичсэн гадаадын монголч эрдэмтэн цөөхөн тоотой байдаг юм. Тэдний нэг бол монголчуудын дунд амьдарч нилээд хэдэн жилийг өнгөрөөн, монгол хэлний талаар жинтэй бүтээл гаргасан хүн бол Финляндын монголч эрдэмтэн Густав Жон Рамстедт юм. Оросууд бол Густав Йон Рамстедт гэж бичдэг бөгөөд Шведээр бол Gustav John Ramstedt хэмээн бичдэг болохоор би энд Жон хэмээн бичлээ. Энэ аугаа хүний мэндэлсний 140 жилийн ой 2013 оны 10 сарын 22-нд болж өнгөрсөн бөгөөд энэ ойгоор нь түүний Хэрмис, Монгол, Туркестан, Халимагаар аялсан аялалын ном “Зүүнш зорчсон 7 аян” хэмээх номыг орчуулан гаргах санаатай байсан билээ. Энэ номыг тал хэсгийг би өөрөө орчуулж өөр нэг хүнд 4 жилийн өмнө за зүй болоод өгсөн боловч миний хэсэг дууссан ч түүнийх эс дууссан тул мөн 2012-2013 оны хичээлийн жилд бас 2 залуу багшид санал тавьж тэд бас амласнаа эс биелүүлсэний учир ойгоор нь гаргах гэсэн санаа хоосон санаа болж, одоо би өөрөө гүйцээхээр үргэлжлүүлэн орчуулж байна. 9 жилийн дараа түүний мэндэлсний 150 жилийн ойгоор нэн их далайцтай эрдэм шинжилгээний хурал, бүтээл гарна гэдэгт бат итгэлтэй байна. Гэвч номыг орчуулж дуусахаас өмнө монгол судлаач нар болон эрдэмийг эрхэмлэгч авгай нартаа мэдлэгт нэмэр болох болов уу хэмээн түүний тухай болон номынх нь тухай товчхон өгүүлэл бичиж гаргахаар шийдсэнээ толилуулсугай.

⁸⁵ МУИС, ШУС, ХУС-ын доктор, профессор

Рамстедтийн энэ ном анх Фин хэлээр “Сэйтсэман реткеа итаан” буюу “Зүүнш зорчсон долоон аян” нэртэйгээр Хелсинкэд 1944, 1946 онд 244 хуудастай зураг чимэглэл, газрын зургийн хавсралттайгаар хэвлэгдсэн хийгээд хоёрдахь удаа 1953 онд, гуравдахь удаа 1961 онд хэвлэгдсэн байна. Сүүлийн хэсэгт нь монголын янз бүрийн олон дуунуудын орчуулгийг хавсаргасан байв. Энэ номын швед орчуулгыг Мари Нумэлен хийсэн бөгөөд “Сжү ресор и естерн 1898-1912” нэртэйгээр зураг чимэглэлгүй 1961 онд Стоккольмд Natur och Kultur цувралд 217 хуудастайгаар хэвлүүлсэн байна. Энэ хэвлэлд профессор Бжорн Коллиндер товч өмнөх үг бичсэн бөгөөд мөн монгол ардын аман зохиолын Рамстедтийн нэг фин хувилбарыг шведээр орчуулан оруулсан боловч бусдыг нь үлдээсэн байна. Ер нь бараг бүгдийг оруулалгүй орхисон байна. Англи орчуулгыг Америкийн монголч эрдэмтэн Жон Кругер олон жилийн зузаан анд, номын журмын садан профессор Ало Рауны фин хувилбартай нь нарийн нямбай харьцуулан нягтлан шалгасны дараа швед хэлнээс 1977 онд орчуулсан билээ. Доктор Раун фин хувилбарт байгаа зарим мөр, өгүүлбэр швед хувилбарт орхигдсоныг оруулах санал тавьсан ёсоор ямар нэгэн онцгой тэмдэглэгээгүйгээр орчуулгын эхэд оруулсан байна. Фин эхэд байхгүй зарим үг хэллэг, өгүүлбэр байгаа хийгээд зарим нэгэн үл ялиг алдаа байгааг нарийн ажиглан дурьдаж Швед болон Фин эхийг ашиглах хүмүүст зориулж санамж болгон өгүүлсэн байдаг юм. П.Алтогийн хийсэн зарим нэгэн засвар бол хянах явцдаа онцгой тэмдэглэгээ хийлгүйгээр орчуулгад холиод оруулчихсан үл мэдэг адил бус зүйлүүд болон 3-р хэсгийн зохиогчийн зарим тайлбарыг Ж.Кругер орчуулгадаа байх нь илүү тохироно хэмээн санаж шилжүүлж оруулсан бөгөөд бусдаар бол зохиогчийн бичсэн бүлгүүдийг тэр хэвээр нь орчуулсан байгаа болой. Номын бүх бичвэрийг орчуулахдаа ялангуяа 6-р бүлэг дээр их удсан шалтгаанаа Азийн тухай мэдлэгээ жаахан нэмэгдүүлэх шаардлагаар ингэсэн юм хэмээн дурьджээ. Энэ нь орчуулгадаа хайнга хуумгай хандалгүй нарийн нягт нямбай хандсаны гэрч баримт болох болой. Тийм болохоор Ж.Кругерийн энэ англи орчуулга нилээд сайн бүрэн хэмжээний орчуулга болсон хэмээн үзээд монгол хэлээр орчуулж байгаа минь энэ болой.

Энэ ном бол Алтайн хэлт ард түмний хэлийг судлан шинжлэгч томоохон хэл шинжлэлтэн хэн бүхэнд ихээхэн амьд, сонирхолтой тайлан мэдээ төдийгүй Фин-Уйгар хэлт ард түмнийг судлаач оюутан, мөн тэрчлэн Төв Азийн Турк, Монголчуудыг сонирхон судлаач нарт сайн мэдлэг олгох болно. Уг номоо Рамстедт авгай Их сургуульдаа багшлахаа больж 70 насандаа тэтгэвэрт гардаг тэр жилээ буюу 1943 оны Хиристосын баярын үеэр ямар нэгэн тэмдэглэгээ тайлбаргүйгээр хэвлэлийн газрын хурдан бичээчид хэлж бичүүлсэн юм хэмээн доктор Алто баталдаг байна.

Энэ дурсамжийн номд Монгол хүртэл зорчсон 1898 оны аян (Өргөө хүртэлх аян, Өргөө хотод, 1899 оны зун, Хоёрдахь өвөл (1900), Уудам хээр талд, Тэмцлийн дуунууд (чимээ), Тройцксавскт, Финланд хүртэлх аян, Халимагийн нутгаар аялсан минь, 1903 онд өвөг монголчуудын мөрөөр аялсан нь, 1909 оны Монголд зорчсон аян, 1912 оны Монголд зорчсон аян хэмээх монгол нутгаар аялсан хийгээд монголчуудтай шууд холбоотой бүлгүүд байгаа болой. Энэ

дурсамжийн ном дотроо өрнөдийн хүний гярхай ажигч зангаар олон зүйлийг сайтар тайлбарлан бичсэн байх бөгөөд одоо бидний мэдэхээ байсан олон зүйлийг сонссон, үзсэн, ажигласандаа тулгуурлан бичсэн байх болой. Ганцхан жишээ дурьдахад тарвага болон өвчтэй тарвагны тухай одоо ч гэсэн бидний мэдэх хэрэгтэй зүйлийг бичсэн байгаа нь доорх болой.

Намын сүүлээр үүрэндээ өвлийн нөөц болгож, хөөө хураана. Тэгээд тарвага ичдэг амьтан болохоор монголчуудын хөөрхий цахиур буу удтал түүнийг авлаж чаддаггүй. Хэдийн тийм боловч өвөл тарвагыг ичээнээс нь ухаж авах явдал байдаг. Бас заримдаа урхи тавьж агнах нь бий. Ийм аргаар голдуу зун л урхи тавина. Монгол хүн цаас, хадаг зэрэг юухан хээхнийг уурга, шилбүүр, саваа мод зэрэгт холбоод тарвага гарч ирэх үед сэнс мэт хөдөлж байхаар тавьдаг. Аймхай болохоор тарвага их сэрэмжтэй байх бөгөөд хяраад юмуу босоод хачин эргэлдэх зүйлийг гайхан аждаг. Тэгээд л хэд хошгироод нүх рүүгээ алга болдог. Хэрэв хошгиролт нь чанга, тод байвал эрүүл тарвага байдаг. Хэрэв түүний эсрэг ер хошгирохгүй, чимээгүй нүх рүүгээ эргэж, удаан хөдөлж байвал мэдээж хэрэг ихэнхдээ өвчтэй тарвага байдаг.

Ингэж монголчуудын амьдралын гүнд орж судалгаа хийн монголчуудыг дэлхий дахинд эгэл сайхнаар танилцуулсан, дэлхийн монголч эрдэмтэдийн ноён оргилуудын нэг хийгээд Хельсинкийн Их Сургуулийн профессор, Финийн ШУ-ны академийн гишүүн, Алтайн хэлнүүдийн болон Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын үндэслэгчийн нэг Густав Жон Рамстедт 1950 оны 11 сарын 25 нд таалал төгссөн юм. Түний таалал төгссөн нь дэлхийн шинжлэх ухааны салбарт хүнд гарз боллоо хэмээн нэрт эрдэмтэн Н.Поппе эмгэнэлийн өгүүлэлдээ дурьдсан байдаг. Рамстедт эрдэмтэний хувьд ШУ-ны аугаа их өвийг үлдээсэн бөгөөд тэр аугаа ажлынх нь бүрэн дүүрэн үр шимийг нээн гаргах хэцүү бөгөөд хариуцлагатай үүргийг бидэнд бас үлдээсэн билээ. Рамстедт Финляндийн Таммисаарид төрсөн юм. Турку хотод ахлах сургуулиа төгссөний дараа Хелсинкийн Их Сургуульд элсэн орж профессор Э.Н.Сеталагийн удирдлагын дор Фин-Уйгар хэлнүүдийг суралцсан байна. Тэр цагт тэрээр дорно дахин судлаач аугаа их эртэмтэдийн нэг болно гэдгээ төсөөлөөгүй байсан байж магадгүй юм. Рамстедтийн шинжлэх ухааны анхны ажил Херемис (Мари) хэлийг судалсанаар эхэлсэн юм. 1898 онд Волгийн хязгаарт аялан очиж Херемис аялгууны үнэлж баршгүй материал, цуглуулгыг хийсний үр дүнд толь гарган, авиан зүйн үнэт судалгаа хийсэн юм. Түүний хийсэн авиан зүйн маш нарийн тэмдэглэгээ нь Фин-уйгар хэлнүүдийн судалгаанд маш чухал хувь нэмэр болсон юм. Тийм хэдий ч тэрээр Фин-Уйгарын судалгаанд хараахан ороогүй байсан билээ. Хелсинкид байх Фин-Уйгарын нийгэмлэг, Алтайн судлалыг эрчимжүүлж, залуу судлаачдыг Төв Азийн орнуудад явуулахаар шийдээд байсан тэр цагт Рамстедт нийгэмлэгийн ерөнхийлөгч профессор Отто Доннерийн хараанд өртөж, түүнийг Монголд судалгаа хийлгэхээр илгээсэн байна. Харамсалтай нэг явдал нь Монголд хийсэн түүний цуглуулгын ихэнх хэсэг нь Сибирийн төмөр замаар буцах үед нь алдагдсан бөгөөд Монголд дахин аялж цуглуулга хийхээс өөр замгүй болгосон юм. Тэрээр Байгаль орчмийн нутаг болон Монгол нутагт 3 жилийг өнгөрөөсөн байдаг. Гэвч өөртөө авч үлдсэн зарим материалдаа

түшиглэн 1902 онд “Халх-монгол хэлний хувиргалын тухай” хэмээх сэдвээр эрдэмийн зэрэг хамгаалсан юм. Судалгааныхаа үр дүнд хоёр гайхамшигтай өгүүлллийг хэвлүүлсэн байдаг. Үүнийн нэг нь 1908 онд оросоор хэвлэгдсэн “Монгол бичгийн хэл ба Халхын хүрээний аман аялгууны харьцуулсан авиан зүй” хэмээх нэртэй Халх монгол хэлний авиа зүйн судалгаа байсан бөгөөд Монгол хэлнүүдийн харьцуулсан судалгааны анхных нь бас байсан юм. Энэ нь бас Монгол судлалын салбарт түүхэн болон харьцуулсан судалгааны анхных нь байсан юм. Мөн бас монгол ярианы хэлийг орчин цагийн хэл шинжлэлийн аргаар судалсан судалгааны бас анхдагч нь байсан юм. Нөгөө нэг бүтээл нь өгүүлбэр зүйн хувьд онцгой их ач холбогдолтой, харьцуулсан болон түүхэн аргаар судалсан Монгол бичгийн хэл болоод Халх аялгууны тийн ялгалын нөхцөлийн талаарх өгүүлэл юм. Рамстедт бас монгол ардын туулийн тухай бүтээл хэвлүүлж, Позднеевийн монголд баатарлаг тууль байхгүй гэдэг үзлийг няцаасан билээ. 1904 онд монголч эрдэмтэн Андре Рудневын хамт Төв болон Зүүн Азийг судлах оросын судалгааны экспедицийн бүрэлдхүүнд орж, Халмигийн нутгаар судалгааны ажил хийсэн юм. Монголд дахин аялах хугацаандаа олон хүнтэй дотно анд болсоны дотор XIII Далай лам Түвдэнжамцын элч төлөөлгч бөгөөд цаншив лам, Буриадын нэрт эрдэмтэн Агваан доржтой танилцаж, Төвдөд уригдсан цөөн гадаад хүний нэг болж байсан байна. Гэвч түүнд Төвдөд аялах боломж гараагүй юм. 1911 онд Богд хаант Монгол улсын төлөөлөгчид тусгаар тогтнолоо баталгаажуулахад хэрэгтэй тусламжийг Хаант Орос улсаас гуйхаар Санкт Петербург хотод очихдоо Монголд амьдарч байсан, монгол хэл сайн мэдэхийнх нь хувьд Рамстедтийг зуучлагч болж өгнө үү хэмээн гуйсан байна. Тэдний хооронд маш сайн зуучилсаны үрээр 15000 ширхэг орчин үеийн буу зэвсэг дагалдах хэрэгслийн хамт Монголын төлөөлөгчид хүлээн авсан байна. 1912 онд Рамстедтийг монгол Нийслэл хүрээнд байхад тэр үеийн удирдагчид Да лам Цэрэнчимэд, Ханд чин ван, Хайсан гүн нар Өвөрмонгол болон Урианхайн хязгаарыг Монгол улсын бүрэлдхүүнд багтаах үйл хэрэгт туслах зуучаар ажиллаж өгөхийг гуйсан байна. Рамстедт хариуд нь Дэлхийн том гүрэн болон АНУ, Франц, Герман, Англи, Япон улсуудаас дэмжлэг олох хэрэгтэй хэмээн зөвлөж байсан байдаг. Тэр үед Орос, Япон хоёр Өвөрмонголыг Хятадын бүрэлдхүүнд үлдээхээр нууц гэрээ байгуулсаныг Рамстедт харахан мэдээгүй байсан хэрэг юм.

1917 онд Финлянд улс тусгаар тогтноход Японд суух анхны элчин сайдаар Рамстедт томилогдсон байна. Япон хэл мэдэхгүй байсан боловч Хелсинкээс усанд онгоцонд суухдаа япон хэлний сурах бичиг авч суусан бөгөөд 14 хоног аялаад Японы эрэгт газардахдаа японоор ярьж буусан байна. Тийм болохоор энэ эрч хүчээрээ япон хэлийг маш түргэн хугацанд сурсан байдаг. 1920-1929 элчин сайдын хажуугаар Токиогийн Эзэн хааны Их Сургуульд зочин багшаар уригдан ажиллаж байсан бөгөөд Кунио Яамагита (Kunio Yanagita), Изуру Шимура (Izuru Shimura), Киосуке Киндайчи (Kiyosuke Kindaichi) болон Шимпей Огура (Shimpei Ogura) нарын судалгааны ажилд үлэмж их нөлөө үзүүлсэн байна. Тэрээр бүр эрт 1891 онд Финляндад байхдаа эсперанто хэл сурсан бөгөөд Финляндын Эсперантогийн нийгэмлэгийн тэргүүн болсон байна.

Японд байхдаа ч эспорантогийн хөдөлгөөнөө үргэлжлүүлж, Японы эспорантогийн хүрээлэнг удирдаж байсан байдаг. 1919-1930 он хүртэл Японд Финляндын элчин сайдаар суусан тухайгаа “Япон дахь Элчин сайд” хэмээх дурсамжийн ном бичсэн юм. Түүнийг бас Алтайн хэлний бүлэгт багтах турк, монгол, тунгус, солонгос, япон хэл судлаачдын анхдагч манлайлагч гэж хэлж болох бөгөөд харьцуулсан судалгааны олон бүтээл туурвисан билээ. 1939 онд Солонгос хэлний зүйн том бүтээл туурвиж япон, солонгос хэлийг Алтайн хэлний бүлэгт оруулсан болно. 1917-1919 болон 1930-1934 онд Хельсинкийн Их сургуульд багшилж байлаа. 1943 онд 70 насандаа тэтгэвэрт гарсан боловч мөн энэ оноос Фин-Уйгарын нийгэмлэгийн тэргүүлэгчээр ажиллах болсон юм. Түүний алтайн хэлний судлалд хийсэн үлэмж их ажлынх нь үр дүн болж “Алтайн хэлшинжлэлийн удиртгал” хэмээх ном бий болсон бөгөөд түүндээ алтайн хэлнүүдийн үг зүйн судалгааг маш нарийвчлан хийсэн байдаг. Мөн алтайн хэлнүүдийн хэлзүйн харьцуулсан болон түүхэн судалгааг насан эцэслэтлээ хийсээр байсан билээ. Тэрээр хойт туйлд харанхуй шөнө зам заагч алтан гадас одон мэт монгол судлал, алтайн хэлнүүдийн судлалд үлэмж их бүтээлээрээ тод гялалзан гэрэлтэх эрдэмийн алтан гадас одон байсан билээ.

Summary

Gustav John RAMSTEDT professor at the University of Helsinki, president of the Finno-Ugrian Society, member of the Finnish Academy of Sciences, and the founder of Mongolian dialectology and Altaic linguistics, died on November 25, 1950. Ramstedt was born in Ekenäs in Southern Finland. Ramstedt spent three years in Transbaikalia and Outer Mongolia. His explorations in Mongolia resulted in two excellent publications. In 1911 the Mongolian delegation in St.Petersburg asked Ramstedt to act as mediator with Imperial Russian government to support the Mongolian Independence from Chinese Empire. He managed to confirm the Russians of the good will of Mongolian representatives and they supplied 15.000 modern rifles to the Mongolians to start the uprising against the Chinese rule in Mongolia. Ramstedt is one of the earliest esperantist in Finland, learning it in 1891. He became chairman of the Finnish Esperanto Society. During his stay in Japan, he joined Esperanto-movement there, led by Japanese Esperanto Institute. Ramstedt was a pioneer in the study of numeral etymologies of a number of Asian language families (Turkic, Mongolian, Tungusic, as well as the possible isolate Korean). He also did extensive work on the general etymological history of Korean.

Ном зүй

1. G.J.Ramstedt, “Seven journeys eastward 1898-1912” translated by J.R.Krueger, Bloomington, Indiana, 1978
2. N. Poppe, GUSTAV JOHN RAMSTEDT *Exegi monumentum*, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 14, No. 1/2. (Jun., 1951), pp. 315-322.
3. www.wikipedia